

ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ (1914–1917 рр.): РЕАКЦІЯ ЦАРИЗМУ

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти факультету історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук

Микола ЯРЕТИК, дійсний член МАН, учень 10 класу школи I–III ступенів № 132 Голосіївського району м. Києва

Він був сином мужика і став володарем у царстві
духа.

Він був кріпаком і став велетнем у царстві
людської культури.

Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи
професорам і книжним ученим.

Десять літ він томився під вагою російської
солдатської муштри, а для волі Росії зробив
більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті скільки могла,
та вона не зуміла перетворити золота його душі
в іржу, ані його любові до людей в ненависть
і погорду, а віри в бога у зневіру і песимізм.

Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла
втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому
лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу
радість, яку в мільйонів людських сердець все
наово збуджуватимуть його твори. Отакий був і є для
нас, українців, Тарас Шевченко.

Іван Франко

Особистість і творчість Тараса Шевченка має для минулих, сучасних і майбутніх поколінь українців сакральне значення. Адже великий Кобзар став для нас символом національної ідентичності, спонукав до боротьби за свою самостійність. Не дивним є те, що поряд зі святими образами у помешканнях українців на чинному місці вивішені намальовані, виткані чи вишиті зображення Тараса Григоровича. Символізм українського генія ще за його життя усвідомлювала влада Російської імперії, а тому всілякими засобами обмежувала ознайомлення українців з його творчістю і поглядами, намагалася стерти з національної пам'яті спомини про ювілейні дати поета.

В українській історіографії та літературознавстві достатньо уваги приділено висвітленню цензурних переслідувань творів Тараса Шевченка, які публікувалися як за його життя, так і після смерті поета. Однак малодослідженими є обмежувальні заходи царизму щодо відзначення Шевченкових ювілеїв, особливо напередодні та у роки Першої світової війни. Саме з початком світового конфлікту в імперії Романових відбувається неабиякий підйом національного руху, а українське питання стає у центрі уваги європейської політики. За таких умов будь-які інформаційні приводи і громадські заходи щодо відзна-

чення Шевченкових роковин могли сколихнути національні почуття всіх поневолених народів і порушити суспільно-політичну стабільність російського самодержавства.

Український історик О. Реєнт у своїй статті зазначив, що 100-річчя від дня народження Т. Шевченка було першим його ювілеєм, що привернуло до себе увагу не тільки широких верств громадськості, а й державних чиновників, сприяло консолідації не лише шанувальників його творчості, а й також противників з російських націоналістичних і право-монархічних кіл, у середовищі яких Кобзаря сприймали передусім не як Поета, а як «політика» – «творця українства», «сепаратиста» і «ворога Росії». Прикметою часу був масштабний, транскордонний характер святкувань. Так, м. Львову поетів ювілей запам'ятався величним і не баченим раніше сокольським «Шевченковим здвигом». У Києві Шевченків ювілей пройшов під акомпанемент масових демонстрацій представників демократичної і революційно налаштованої громадськості, як української, так і неукраїнської, а також спроб учинення політичними опонентами провокацій під консульством Австро-Угорщини зі звинуваченням шанувальників поета у державній зраді. Заборона майже в останній момент владою Російської імперії («рекомендуємим» циркуляром міністра внутрішніх справ) офіційного відзначення Шевченкового ювілею (серед інших і Київська міська дума планувала вшанувати поета) – на кілька місяців поставила Шевченкове та «українське питання» в центр громадсько-політичного життя імперії аж до запеклих дебатів на засіданнях Державної думи [6. 24].

100-літній ювілей від дня народження національного поета, який без перебільшення став національним символом, ставав важливим і знаковим інформаційним приводом для зміцнення рівня національної свідомості та єднання українців. Ще задовго до відзначення ювілею по цензурному відомству були видані циркуляри, що забороняли публікацію текстів з прославлянням поетичного таланту та символізму персони Тараса Шевченка. Значні зусилля було спрямовано, аби відзначення ювілею не стало резонансною подією суспільного життя.

Імперська влада вже мала невдалий досвід з протидії відзначення ювілеїв і свят, що мали для українського національного руху символіч-

не значення. Так, відкриття у Полтаві 1903 р. пам'ятника Івану Котляревському охрестили «святом української інтелігенції». Тоді влада не спромоглася навіть заборонити виступаючим промовляти свої виступи українською мовою. Присутня місцева влада та представники поліції були розгублені і безсилі на цьому дійстві. Публічний захід засвідчив єднання представників українського руху, націленість на подальшу діяльність [5, 139].

До відзначення, вірніше протидії відзначенню Шевченкового ювілею, влада почала готуватися ще на початку лютого 1914 р. Попри всі негативні риси устрою влади і системи державного управління Російської імперії, варто зазначити, що державні і поліційні органи намагалися діяти у межах законодавства і хоча б формально посилалися у своїх діях та той чи інший нормативно-правовий акт. Так, влада не бажала відкрито і зі своєї ініціативи заборонити святкування 100-річчя від народження Великого Кобзаря. По-перше, для цього не було істотних законних підстав, по-друге, це викликало б осуд ліберальних і прогресивних кіл громадськості. Задля переведення стрілок у бік саме громадської ініціативи була розіграна ситуація, коли до вищих органів влади (зокрема і Св. Синоду) звернулася із заявами низка російських громадських і культурно-просвітницьких організацій. У цих зверненнях вони вимагали заборонити будь-які урочисті заходи по відзначенню роковин Тараса Шевченка через явну їх шкоду державним інтересам імперії [1, 321].

Київський генерал-губернатор Ф. Трепов попереджав у своїй телеграмі від 21 лютого 1914 р. шефа Окремого корпусу жандармів Ф. Джунковського, що будь-які обмеження святкування роковин Т. Шевченка цілком очевидно викличуть протестні настрої значної кількості суспільно активної частини населення Південно-Західного краю [Там само].

Повідомлення київського генерал-губернатора обговорювалося в Окремому корпусі жандармів, але заборону на відзначення ювілею і відповідно проведення будь-яких масових заходів було вирішено залишити в силі [Там само].

Основні і масштабні події щодо вшанування 100-літнього ювілею Тараса Шевченка передбачувано відбувалися у Києві. Напередодні 25 лютого 1914 р. до Києва було стягнуто значні сили поліції і військових: усі поліційні чини Київського повіту, три сотні козаків та 5 рот піхоти. За нашими приблизними підрахунками, близько 1000 осіб. Через те, що громадські акції від самого початку планувалися як виключно мирні, військові сили не застосовувалися.

25 лютого 1914 р. у приміщеннях Київського університету Святого Володимира, Політехніч-

ному інституті, Вищих жіночих курсів не відбулося будь-яких екстраординарних подій. Тільки у приміщенні Комерційного інституту між студентством, яке виконувало реквієм «Вічна пам'ять», і противниками цього заходу (у поліційному зведенні їх назвали «студенти-академісти») сталася невелика сутичка [2, 323–324].

Основні події з ушанування пам'яті Великого Кобзаря і відповідно сутички з поліцією, затримання маніфестантів відбулися 25 лютого на вулицях Києва.

Велика кількість студентів і курсисток по обіді 25 лютого зібралася біля Володимирського собору. Очікуваної панахиди не відбулося, тому студенти рушили по вулиці Володимирський у напрямку Софійського собору та пам'ятника Богдану Хмельницькому. За поліційною довідкою, учасників ходи було настільки багато, що всі вулиці, які вели у вказаному напрямку, були переповнені. Усі співали реквієм «Вічна пам'ять». Лише при наближенні поліційних роз'їздів слова пісні дещо втихали.

Поліція обрала тактику висмикувати з натовпу актив української маніфестації та арештовувати його. Паралельно відбулося блокування колон маніфестантів у напрямку Софіївської площі та Хрещатика. Будучи оточеними та перебуваючи під загрозою арешту, учасники масового заходу почали потроху розсіюватися.

Серед ексцесів було лише два випадки нападу на поліцейських. Одного стягнули з коня та вдарили палкою, іншому поранили коня [2, 234].

Отже, акція була виключно мирною, хоча поліція діяла провокативно, жорстко і брутально.

26 лютого 1914 р. серед студентства почали поширюватися прокламації із закликом до страйку проти масових арештів минулої доби. Студенти також бажали здійснити ще одну спробу провести панахиду по Т. Шевченку. На цей раз у римо-католицькому соборі на вулиці Велика Васильківська. Однак поліція і духовенство не дозволили цього зробити і розсіяли натовп. Протягом усього дня поліція не дозволяла студентам збиватися у групи і співати «Вічна пам'ять». Загалом за два дні було затримано 104 особи. З них 6 відпустили; 5 осіб отримало покарання у вигляді арешту на 3 місяці (серед покараних була одна дівчина); 23 особи – арешт на 1 місяць; 19 осіб – арешт на 1 місяць; 47 осіб – арешт на 2 тижні; 4 особи – 3 дні арешту [2, 324].

У Києві шану Тараса Шевченку прагнули висловити не лише інтелігентні кола суспільства, студентство, а й робітники. Настільки сильним був авторитет національного генія, що люди були готові понести дисциплінарні та адміністративні покарання і стягнення. О 6:30 25 лютого 1914 р. 700 робітників Південноросійського машинобудівного заводу відмовилися приступати до робо-

ти і взялися виконувати реквієм «Вічна пам'ять». Адміністрація заводу не дозволила виконання слів пісні і змусила протестувальників покинути територію виробничого цеху [3, 323].

Не менш значущим було святкування ювілею в середовищі українських студентів у Петербурзі, що були об'єднані в численні земляцтва. Так, 26 лютого члени українського земляцтва в коридорі імператорського С.-Петербурзького університету на знак протесту проти заборони святкування ювілею Тараса Шевченка почали співати реквієм «Вічна пам'ять». Ініціативна група спочатку складалася з 80 осіб, але під час виконання пісні число долучених осіб склало 250 осіб. На наступний день студентство університету оголосило забастовку і збиралося не відвідувати заняття [4, 323].

В аналогічних протестних заходах у Психоневрологічному інституті узяло участь 500 осіб, декілька десятків дівчат – на Вищих Бестужевських курсах, 200 осіб – у Технологічному інституті.

У ряді вищих навчальних закладів студенти планували 25 лютого провести літературні вечори пам'яті Т. Шевченка, але фактично незадовго до початку вечорів деякі були взагалі скасовані або відбулися за скороченими програмами [4, 322–323].

25–26 лютого 1914 р. вся столична поліція була приведена у стан найвищої готовності. Наряди розміщувалися біля входів вищих навчальних закладів і готові були застосувати силу. Так, 26 лютого 1914 р. студенти Політехнічного інституту після скороченого літературного вечора спробували вийти на вулицю і там виконати «Вічна пам'ять», однак побачивши агресивно налаштованих поліцейських, не наважилися це зробити і розійшлися по домівках.

На заплановану панахиду в Казанському соборі о 15:15 зібралось 200 осіб (переважно студентство). Панахида все ж відбулася, але пройти організованим маршем по Невському проспекту поліція не дозволила [4, 323].

У Києві та Петербурзі відбулися масові несанкціоновані владою маніфестації на честь вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Влада діяла жорстко та брутально, аби не допустити переростання описаних заходів у загальноукраїнський протестний рух із залученням більш широких верств суспільства.

Отже, основними причинами владного занепокоєння щодо відзначення роковин Т. Шевченка і зокрема ювілею у 1914 р., на наше переконання, було те, що самодержавний режим, знаючи символізм і авторитет постаті Тараса Шевченка, боявся перетворення днів вшанування його пам'яті в національні свята з консолідації широких верств українського народу. Саме тому удар був спрямований на українське студентство –

свідому і активну соціальну верству тогочасного українського суспільства. Влада вживала брутальних превентивних і жорстоких каральних заходів, аби описані студентські маніфестації 25–26 лютого 1914, 1915, 1916 і 1917 рр. не перетворилися на загальноукраїнський протестний рух із залученням більш широких верств суспільства. У короткотерміновій перспективі заходи імперської влади можна вважати ефективними. Покарання учасникам українських шевченківських маніфестацій були досить жорсткими, багато студентів були виключені з навчальних закладів, узяті на особливий поліцейний облік, відсиділи місяці арешту, але весна 1917 р. показала, що самовіддане служіння українській національній ідеї представників української інтелігенції, як у Наддніпрянській, так і в Західній Україні не було марним, жандармсько-поліцейській системі Росії не вдалося розірвати вироблений попередніми десятиліттями боротьби та наукової діяльності зв'язок інтелектуальної еліти з народом, стерти історичну пам'ять, знівелювати національну свідомість та національні символи. Початок Української революції 1917–1920 рр. засвідчив готовність українців приступити до свого національного і державного будівництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Циркулярна телеграма шефа Окремого корпусу жандармів В. Ф. Джунковського генерал-губернаторам та градоначальникам щодо можливості відзначення шевченківського ювілею (20 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : мовою документів і свідчень. – К. : «Кліо», 2015. – 800 с.
2. Телеграма київського генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова шефу Окремого корпусу жандармів В. Ф. Джунковському щодо шевченківського ювілею (21 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : мовою документів і свідчень. – К. : «Кліо», 2015. – 800 с.
3. Телеграма шефа Окремого корпусу жандармів В. Ф. Джунковського київському генерал-губернатору Ф. Ф. Трепову (22 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : мовою документів і свідчень. – К. : «Кліо», 2015. – 800 с.
4. Доповідня записка Петербурзького охоронного відділення в Департамент поліції про події у місті, пов'язані з відзначенням пам'яті поета Т. Шевченка (26 лютого 1914 р.) // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : мовою документів і свідчень. – К. : «Кліо», 2015. – 800 с.
5. Коляда І. Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 2010. – 400 с.
6. Реєнт О. П. Сім Шевченкових ювілеїв / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 2014. – № 2 (березень-квітень). – К., 2014. – С. 22–29.
7. Франко І. Твори в 50 томах. — К. : Наукова думка, 1983. – Т. 39. – С. 255.